

Міністерство освіти та науки України
Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Філологічний факультет
Кафедра української та зарубіжної літератур
Кафедра української філології і методики навчання фахових
дисциплін

**Поліаспектність творчості
Лесі Українки
(до 150-річчя з дня народження)**

Збірник наукових статей і тез

Одеса
Букаєв Вадим Вікторович
2021

УДК 821.161.2.09

П49

Рекомендовано до друку Вченою радою Південноукраїнського
національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського
(протокол № 4 від 28 жовтня 2021 року)

Редакційна колегія

Бандура Т. Й., кандидат філологічних наук, доцент –
відповідальний редактор;

Босва Е. В., кандидат філологічних наук, доцент –
відповідальний редактор;

Яремчук Н. В., кандидат філологічних наук, доцент –
відповідальний редактор.

Рецензенти

Шевченко Т. М. – доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української літератури Одеського національного
університету імені І. І. Мечникова

Гармаш Л. В. – доктор філологічних наук, професор, професор
кафедри української літератури та журналістики імені професора
Леоніда Ушкалова Харківського національного педагогічного
університету Г. С. Сковороди

Поліаспектність творчості Лесі Українки : збірн. наук. статей і
П49 тез. Одеса : видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2021. 188 с.

УДК 821.161.2.09

© Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», 2021

2. Кон И. С. Психология ранней юности. Москва: Просвещение, 1989. 255 с.

3. Словник сучасного українського сленгу / Упоряд. Т.М.Кондратюк. Харків : Фоліо, 2006. 350 с.

4. Химик В. В. Поэтика низкого, или просторечие как культурный феномен. СПб : Филологический факультет СПбГУ, 2000. 272 с.

5. Хомяков В. А. Три лекции о сленге: пособие для студентов филол. факультетов. Вологда, 1970. 160 с.

*Олена Шендрик,
магістрантка 1 року навчання
філологічного факультету
Науковий керівник – канд. філол. наук, доц.
Боєва Е. В.*

МОВНА ПРЕДСТАВЛЕНІСТЬ КОНЦЕПТУ «ВРОДА» В НАРОДНОПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ

Постановка проблеми. Важливе місце у сучасній лінгвістиці посідає дослідження концептів, яке стає актуальним в умовах, коли у суспільстві болючим є питання про відродження національної свідомості. Як зазначає В. Л. Постовалова, «кожна людина володіє індивідуальним когнітивним простором, набором колективних когнітивних просторів тих соціумів, в які вона входить, і когнітивною базою тієї національно-культурної спільноти, членом якої вона є. На національному рівні простір представлений «національним культурним простором», який розуміється як інформаційно-емоційне («етнічне») поле, як сукупність усіх індивідуальних і когнітивних просторів, як усе різноманіття реально існуючих і потенційно можливих уявлень носіїв національного ментально-лінгвального комплексу» [1, с. 6]. «Мовна картина світу» відіграє істотну роль у формуванні відношення індивіда до світу та явищ, у формуванні ставлення до них. Особливості мови значною мірою відображають особливості світосприйняття, світоставлення і світооцінювання і закріплюють їх у свідомості людини. Дослідження етнокультурних концептів у їх діяхронному (історичному) вимірі пов'язане з певними труднощами, оскільки практично унеможливило експериментальну

перевірку та підтвердження гіпотез і висновків. Проте існують такі джерела, багаті на інформацію, які дозволяють розкривати якісний зміст концептів. У культурному арсеналі кожного етносу є складова, що має вказані риси етнокультурного та історичного виникнення, емоційної забарвленості. Йдеться про фольклор, усну народну творчість, де знайшли своє відображення усі сторони та суттєві риси етнопсихіки. Отже, **актуальність** представленої розвідки зумовлюється недостатнім ступенем розробки концепту «*врода*» з точки зору когнітивної семантики. Крім того, антропоцентрична спрямованість сучасної лінгвістики потребує нового підходу до вивчення мовних явищ, і саме з цієї точки зору даний аспект має значний потенціал для дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепти є об'єктом вивчення когнітивної лінгвістики, спрямованої на дослідження пізнавальних процесів і ролі мови у їхньому здійсненні, на встановлення співвідношень між мовними і концептуальними структурами, пояснення когнітивної діяльності людини в процесах породження, сприйняття і розуміння мовлення, з'ясування принципів концептуалізації світу. Як відомо, становлення когнітивної лінгвістики відбулося в 70-ті роки 20 ст., її фундаторами вважають Т. ван Дейка, Р. Джекендорфа, М. Джонсона, Дж. Локоффа, Г. Томпсона, Ч. Філлмора, У. Чейфа. В Україні та Росії розробкою теоретичних проблем цієї галузі знання займаються С. А. Жаботинська, О. С. Кубрякова, В. І. Постовалова, О. О. Селіванова, Ж. П. Соколовська та інші відомі вчені. Вже доведено, що мовна картина світу доповнює об'єктивні знання про реальність. Сукупність цих знань, закарбованих у мовній формі, являє собою те, що в різних концепціях називається то як «мовний проміжний світ», то як «мовна репрезентація світу», то як «мовна модель світу», то як «мовна картина світу». В силу більшої поширеності ми обираємо останній термін. Поняття картини світу (в т.ч. і мовної) базується на вивченні уявлень людини про світ. Світ – це людина і середовище в їхній взаємодії, а картина світу – «результат переробки інформації про середовище і людину» [1, с. 17]. Роль мовної картини світу полягає, перш за все, в участі у категоризації й концептуалізації світу, об'єктивації нових структур знань.

У нашій роботі ми обрали для розгляду мовні засоби створення концепту «*врода*» в українській мовній картині світу з **метою**

визначити репрезентанти даного концепту в народнопоетичному мовленні.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, український фольклор належить до найважливіших скарбів українського народу, який вклав у свої твори найкращі почуття. Уснопоетичне художнє слово супроводжувало людину з її першопочатків, з часів виникнення мови. Воно ввійшло у життя і побут народу як один із засобів задоволення притаманної людині потреби у прекрасному і як органічний компонент її вірувань та світоглядних уявлень. Усна народна словесність є однією з форм суспільної свідомості, узагальненням життєвого досвіду, виразником колективного світогляду, естетичного ставлення до дійсності.

У цій роботі ми звернулись до таких джерел, як народна пісня. Створюючись протягом віків, пісні стали справжньою художньою енциклопедією життя народу, його побуту, психології та ідеології. Народні пісні є свідченням високої талановитості народу як у поетичному, так і в музичному відношенні. Їх тексти створюють стереотипні для мовної культури образи, які втілюють уявлення мовного соціуму про явища ідеального та реального світу через призму вражень, почуттів тощо. Народні митці черпають засоби художньої виразності з довколишньої дійсності, маючи за взірць конкретні речі. Навіть гіперболізація свідчить про реалізм художнього мислення. Скажімо, зображення краси, сили кохання та інше. Саме в піснях вилилася вся минала доля, весь справжній характер України. Українські пісні – живі свідки далекого життя наших предків. Пісні допомагають краще пізнавати духовний світ народу, вони навчають розуміти й шанувати національне мистецтво, глибоко впливають на емоційний світ людини. Найціннішими здобутками творчого генію українського народу є мова і пісня; вони є неподільними і становлять основу національної самобутності. Пісні – найпоширеніший і найбагатший вид усної народної творчості, які з'явилися, вочевидь, тоді, коли людина почала виокремлювати себе, своє «я» з довколишньої природи, прислухалася до своїх емоцій та забажала їх відтворити. «Лірична пісня виникла тоді, коли в піснях з'являються художні образи і коли її однократна значимість для одного випадку замінюється спільною значимістю» [2, с. 108]. Найбагатшими за портретними характеристиками своїх героїв є ліричні пісні, тому свою увагу у дослідженні концепту *врода* ми зосередили саме на цьому жанрі. Наведемо кілька цитат з пісень, де

йдеться про зовнішність красунь-українок: *Ой у мене у садочку цвітуть незабудки./ Біле личко, чорні очка у моєї любки* [5, с. 96]; *Ой у любки тонкі губки, тонкі, червоненькі./ Вони медом не мащені, а так солоденькі* [5, с. 96]; *Кучерява та рум'яна, як ружа дівчина,/ Так ся любить попестити, як мала дитина* [5, с. 97].

Проаналізувавши тексти українських пісень, ми виявили, що концепт *врода* має наступні репрезентанти: *біле личко*; *білявочка*; *білі ручки*; *білі ніжки*; *біленькі плечі*; *чорні брови*; *шнурочки брови*; *очі сірі*; *очі чорні*; *очі карі*; *губки червоненькі*; *губки солоденькі*; *коса довга*; *коса пишна*; *коса руса*; *коса шовкова*; *дівчина струнка*; *дівчина з гнучким станом*; *дівчина висока*, *пишна*, *гордовита*. Як бачимо, майже всі репрезентанти концепту *врода* переважно стосуються зовнішності, обличчя красуні. Але увагу привертає і волосся, а саме дівоча коса як символ честі. Не останнє місце у питання вроди-краси має колір шкіри та статура. Характерним для фольклорної творчості наших предків було таке явище, як антропоморфізм – уявлення про те, що всі явища, речі, а також рослини і тварини мають ті ж властивості, що й люди: «зажурилася перепілочка», «плаче верба», «там сидів голуб з голубкою – обіймалися-цілувалися», «підіймає сова крильця, обіймає чорнобривця» та інші. Завдяки близькості до природи, поклонінню їй, її одухотворенню у пісенній творчості народу виникає безліч незвичайних образів.

Порівняння є частотним художнім прийомом у піснях; якщо йдеться про зовнішність, то тут маємо постійні оцінні характеристики: у вродливої людини *«оченьки, як тернок, брівоньки, як шнурок, рученьки, хоч милуй, губоньки, хоч цілуй»*. І навпаки, у неприємного чоловіка *«очі, як у жаби, стан, як у баби, руки-ноги, як у рака, а сам рудий, як собака»* [3, с. 37]. Порівняння також є основою метафори у випадках відсутності прямого зіставлення, проте воно може домислюватися.

Досліджуючи тексти пісень, ми виокремили наступні порівняння та метафори, а також прийоми паралелізму і стереотипи [3; 4; 5]: *гарна, як намальована*; *гарна дівка, як у лузі калина*; *врода, як Дунай-вода*; *личко, як яблучко*; *чорні очка, як терен*; *очі темні, як нічка*; *очі ясні, як день*; *брови, як шнурочок*; *білявка, як лілея біла*; *заговорить, як у дзвін задзвонить*; *як засміється, Дунай розіллється*; *обличчя, як із роси й води*; *круглолиця, як місяць уповні*; *зуби, як молоко*. Як бачимо, українські пісні багаті на незвичайні й чарівні образи. У

поетичній передачі дівочої вроди і щирої благородної душі народна фантазія виявила себе винятково щедрою і неперевершеною.

Образ дівчини, як жоден інший образ в українській поезії, виписаний з такою любов'ю і такою ніжністю, на які здатний лише народ з надзвичайно високим почуттям поезії і краси. Оспівування дівочої вроди – одна з тем ліричних пісень. За частотою вживання ми виокремили наступні фольклорні стереотипи та порівняння: чорні брови – 40; струнка – 7; карі очі – 25; гнучкий стан – 6; чорні очі – 21; зоря ясна – 6; біле личко – 19; дівка як горлиця – 6; руса коса – 16; висока – 5; брови як шнурочки – 16; ясні очі – 5; коса до пояса – 15; рожа – 5; білі ручки – 14; ростом невеличка – 4; рум'яне личко – 14; перепілонька – 4; очка як терен – 12; зіронька – 4; дівка як калина – 10. Інші є менш частотними. Як бачимо, серед лексем на позначення вроди найбільш часто натрапляємо на ті, що описують голову, волосся, обличчя (найбільшу увагу привертають карі та чорні очі, чорні брови-шнурочки, довга руса коса, личко біле та рум'яне). Очі найчастіше порівнюють з терном, а дівчину з квіткою та калиною, зорею та голубкою.

В порівняннях дуже влучно передаються оцінні характеристики певних істот чи предметів, які стають своєрідними оцінними еталонами української лінгвокультурної спільноти. Український народ виявляє значну спостережливість, обираючи об'єкт для зіставлення у навколишньому тваринному і рослинному світі, особливо серед свійських тварин. Сама ж людина крізь призму порівнянь є частиною великої і різноманітної образної картини світу, створеної певним етносом. Все те, що людина бачить у своєму буденному житті, що вона любить та шанує з самого дитинства – те й закладає основи її лінгвоментальності, яка знаходить найяскравіше вираження у фольклорі. Саме у фольклорі розвивається характер народу, його уподобання, звичаї, бачення світу.

Отже, ми можемо стверджувати, що в українських народних піснях ми бачимо портрет «національної душі». Вони є найбільш показовим матеріалом для вивчення стереотипних образів української мовної культури.

Висновки. Опрацювавши ілюстративний матеріал (контексти українських народних пісень), ми можемо стверджувати, що фольклорні тексти, які ми розглянули, створюють стереотипні для української мовної культури образи, що втілюють уявлення мовного

соціуму про концепт *врода* через призму вражень, почуттів, світогляду тощо.

Аналізуючи тексти народних пісень, ми зафіксували велику кількість лексем на позначення концепту *врода*, а виходячи з того, що пісні складав народ не одне десятиліття, а сотні років, можна стверджувати, що ці лексеми є стійкими стереотипами (те, що часто повторюється, стало узвичасним). Як відомо, однією з визначальних особливостей стереотипів є їхня часова стійкість – здатність утримуватися у свідомості багатьох поколінь носіїв етнічної культури. В українських народних піснях відбито портрет «національної душі». Вони є найбільш показовим матеріалом для дослідження і вивчення концептів.

Отже, комплексний підхід до розгляду концепту «*врода*» як лінгвокультурної константи української культури дозволив нам змодельовати його структуру, виявити особливості використання в мовній картині світу, визначити його роль у вербально-духовному потенціалі нації.

Література

1. Постовалова В. Л. Картина мира в жизнедеятельности человека. *Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира*. Москва : Наука, 1988. С. 6-18.
2. Пропп В. Я. Фольклор и действительность. Москва : Наука, 1976. 178 с.
3. Українські народні пісні з нотами. Засвіти свічу воскову. Перлини української культури. Харків : Глобус, 2003. 205 с.
4. Українські народні пісні про кохання. Київ : Веселка, 1971. 210 с.
5. Українські пісні Верховини. Коломийки. Ужгород : Карпати, 1985. 360 с.